

- ⁴ ВКП(б) о профсоюзах. – М.: Профиздат, 1933.
- ⁵ Доклад Президиума Х.Г.С.П.С. Пятому Губернскому Съезду профессиональных союзов. – Харків: „Український робітник”, 1924.
- ⁶ Кремлев Б. Основы профсоюзной грамоты. – Ленинград: Издательство Ленинградского Губпрофсовета, 1927.
- ⁷ Милонов Ю. Как должны работать наши профсоюзы. – М.: Книгоиздательство ВЦСПС, 1929.
- ⁸ Мовчан О.М. В умовах політики воєнного комунізму та непу. 1920–1928 рр. // Нариси історії професійних спілок України. – К.: ФПУ України, 2002.
- ⁹ Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004.
- ¹⁰ Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.). – Автореф. дис. ... д.і.н. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004.
- ¹¹ Очередные вопросы конфликтной работы союзов. К VII-му Губс'езду профсоюзов. – М.: Книгоиздательство ВЦСПС, 1926.
- ¹² О работе Р.К.К. на предприятиях. – М.: «Труд и книга», 1926.
- ¹³ Профрбота на Екатеринославщине в 1925 году. –Екатеринослав: Б.м., 1925.
- ¹⁴ Путеводитель по резолюциям Всероссийских съездов и конференций профессиональных союзов. – М.: Издание В.Ц.С.П.С., 1924.
- ¹⁵ Радченко А.Ф. Вопросы профдвижения на VII Всесоюзном и III Всеукраинском съездах профсоюзов. – Харьков: Всеукраинское изд-во ВУСПС “Украинский рабочий”, 1927.
- ¹⁶ Резолюции VII Всесоюзного и III Всеукраинского съездов профсоюзов. – Харьков: “Украинский рабочий”, 1928.
- ¹⁷ Рублев А. Спутник Р.К.К. – Одесса: БИП, 1926.
- ¹⁸ Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30 рр. ХХ ст.). – К.: „Варта”, 2007.
- ¹⁹ Справочник профработника. – М.: Издательство ВЦСПС, 1930.
- ²⁰ Спутник фабзавкома. – Ростов-на-Дону: Югвостбюро ВЦСПС, 1923.
- ²¹ Трудовые конфликты в Советской России 1918 – 1929 гг. – М.: Эдиториал УРСС, 1998.
- ²² Філіпенко Т.М. Профспілки та страйки робітників промислових підприємств Донбасу першої половини 20-х років // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні. – К.: ФПУ України, 1996.
- ²³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 2122.
- ²⁴ Школа профессионального движения на дому (элементарная). Выпуск второй. – М.: Курсы заочного обучения профдвижения при культотделе ВЦСПС, 1927.

Олег ШЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Військово-хімічне співробітництво Радянського Союзу та Веймарської Німеччини

У статті йдеться про основні напрямки військово-технічного співробітництва між Червоною Армією та Рейхсвером у галузі розробки, випробування та виробництва бойових отруйних речовин у 20-х рр. ХХ ст.

Oleh SHEVCHENKO (Kyiv) Military-chemical collaboration between Soviet Union and Weimar Germany

The articles tells about basic downstreams of military-technical collaboration between Red Army and Reichswehr in development, test and production of the military poisonous substances in 20th of the XX century

Події на фронтах імперіалістичної війни наочно показали, що у розряд найбільш дієвих засобів ураження стали входити бойові отруйні речовини (ОР). Тому під час реорганізації Червоної армії, яка почалась у першій половині 20-х років, особлива увага була приділена створенню власних хімічних військ, випробуванню й виробництву хімічної зброї, а також надійних засобів захисту.

Нааявність у Німеччині, високо розвинутої хімічної промисловості, яка, за оцінкою радянського керівництва, займала провідні позиції не тільки у Європі, але і у світі, а також прагнення Німеччини створити потай від Антанти базу озброєння, у тому числі хімічного, і тут визначили вибір основного партнера.

Після уточнення перспектив співробітництва у сфері військової хімії, і можливих кінцевих результатів сторони перейшли до практичної діяльності. Спільні роботи у цій галузі велися з двох генеральних напрямів. Пер-

ший – це будівництво в СРСР підприємств з випуску хімічних ОР, так званий проект “Берсоль”, в якому активно брала участь фірма Х. Штольценберга. Другий – це роботи по створенню й випробуванню нових бойових хімічних засобів, удосконаленню засобів їх застосування і протихімічного захисту, яке отримало умовну назву “об’єкт Томка”, або за аналогією з Липецьком і Казанню – “хімічна школа Томка”.

З усіх галузей радянсько-німецького військового співробітництва данна галузь стала найбільш засекреченою. Про ступінь таємності цих робіт свідчить і той факт, що до цього часу не вдалося встановити навіть точну кількість хімічних полігонів. Згідно з радянськими документами, мова йде, принаймні, про два випробувальних центри (полігони): “Подосінках”, який розміщувався у Шиханах Саратовської області і “Томке”, який знаходився у населеному пункті Тоцькоє Оренбурзької області на річці Самара (ст. Причернавська) [1]. Саме на останньому здійснювалася більша частина спільних радянсько-німецьких аерохімічних випробувань.

Хімуправління РСЧА мало намір випробувати на полігонах нові прилади й методи застосування ОР – артилерію, авіацію, газомети, а також нові способи й засоби дегазації зараженої місцевості. Аналогічну мету переслідувала і німецька сторона. Усі поточні витрати на випробування було вирішено оплачувати порівну.

Відомо, що перші досліді були проведені вже у 1925 р. у Подосінках. Група німецьких дослідників, у яку входили і хіміки, і льотчики, отримала першу кодову назву “Гела”. Її роботи у 1926 р. очолив Амберг. Згідно звіту Амберга, роботи “Гели” були поновлені у квітні 1926 р. у повному обсязі. Певно, домовленість про діяльність “Гели” була досягнута на рубежі 1924 – 1925 рр.

Договір про спільні аерохімічні випробування був підписаний сторонами 21 серпня 1926 р. з метою “всебічної й глибокої обробки цього питання”. Він діяв впродовж одного року і щорічно не пізніше 31 грудня повинен був поновлюватися й затверджуватися сторонами, які могли вносити до нього зміни й доповнення. Як і у більшості інших документів, що стосувалися радянсько-німецького військового співробітництва, учасники не називались своїми справжніми іменами, а отримували умовні позначки, у даному випадку радянська сторона іменувалась “М” (Moskau), німецька сторона – “В” (Berlin). Права й обов’язки між партнерами розподілялися порівну. Технічне керівництво дослідями знаходилося в німецьких руках, адміністративне керівництво – в радянських. Обидві сторони за окрему плату могли отримувати зразки усіх застосованих і розроблених під час проведення спільних випробувань приладів, а їх креслення, фотографії будуть виконуватися у подвійній кількості й однаково розподілялася між сторонами. Усі досліді повинні були виконуватись тільки у присутності радянського керівника або його заступника, вони ж визначали, хто з радянських спеціалістів буде безпосередньо брати участь у цих дослідях. Радянська сторона надавала для використання свої полігони і брала зобов’язання із забезпечення необхідних умов роботи. Німецька сторона “брала на себе навчання на протязі дослідів М – спеціалістів з усіх галузей дослідної роботи за умови, що М – спеціалісти будуть не тільки теоретично вивчати питання, але і практично брати участь у роботах” [2].

У договорі було спеціально передбачено, що “обидві сторони несуть відповідальність за повне збереження таємності і вживають заходів по недопущенню появи у пресі або спеціальних журналах відомостей про будівництво лабораторій і випробування”. Усім В – учасникам забороняють заводити знайомства з мешканцями гарнізону й іноземцями. Обговорювалось також, що при невиконанні німецькими спеціалістами вимог таємності радянська сторона мала право вживати необхідних заходів, аж до розірвання договору.

У випадку розірвання договору німецька сторона могла вивезти майно, яке їй належало, або передати його іншому німецькому підприємству, або продати радянській стороні, прилади й матеріали, за які платили обидві сторони, переходили у власність РСЧА за умови виплати половини оціночної вартості. Майнові витрати з проведення спільних випробувань сплачуються порівну обома сторонами відповідно до щорічного кошторису [3].

Будівництво об’єкта і завезене майно коштувало для обох сторін 1 млн. рейхсмарок. Об’єкт обладнали лабораторіями, віваріями, ангарами для спецмашин, дегазаційною камерою, колодязем із проведеною водопровідною системою, бараками для проживання.

Німецький персонал був представлений керівником випробувань, інструктором, 30-ма службовцями-хіміками. В обов’язки радянської сторони, окрім залучення технічних спеціалістів, входило виділення робочих у віварій для обдирання шкір з отруєних тварин.

Технічне керівництво випробуваннями було під контролем німецької сторони. Адміністративне – радянської. Усі розпорядження стосовно персоналу з обох сторін проходили через уповноваженого РСЧА.

Визначивши юридичні, технічні, матеріальні права й обов’язки, сторони вже у вересні розпочали практичну роботу. У вересні-жовтні була виконана основна частина програми по договору. “Група Амберга”, в яку входило 12 чоловік, провела 14 дослідів з виливними пристроями. Під час цих докладів було використано 5 т хімічних речовин. Випробувані виливні пристрої типу S 125 у звіті Берлін від 12 грудня 1926 р. Амберг рекомендував взяти на озброєння. Були також повністю проведені дослідницькі роботи з питань захисту від ОР і дегазації. На 1927 р. Амберг намітив цілу програму подальших робіт. Став проробляти методи ведення хімічної війни (розпилення ОР із повітря, скидання газових бомб, контейнерів з ОР із використанням ударної вибухівки, вибухівки з часовим механізмом, розробка нових типів ОР) [4].

Досліді проводили тільки у присутності керівника радянської адміністрації. Результати випробувань пророблялися у 4-х хімлабораторіях, визначалась ефективність окремих компонентів ОР.

У 1927 р. випробування у Подосінках, а потім і у Тоцькому, були продовжені. Відпрацьовувалися засоби хімічної атаки (розпилення іприту з різних висот), випробувалися нові прицільні прилади, що створювалися німецькою стороною, перевірялася надійність засобів хімічного захисту (проти газів і захисного одягу). Дію

іприту вивчали на тваринах, визначали найбільш ефективні способи дегазації місцевості. Під час співпраці був повністю опанований раніш невідомий засіб застосування ОР авіацією, а радянські спеціалісти “стикнулися на практиці з більш високою технічною підготовкою німецьких спеціалістів і за такий короткий термін навчилися багато чому” [5].

Треба зазначити, що у 1927-1928 рр. спільні випробування з воєнної хімії проходили дуже успішно, оскільки кошторис витрат за 1928 і 1929 рр. на дослідницьку роботу “Томки”, де сторони утримували “загальний дослідницький Інститут”, збільшився. Так, якщо витрати по договору у 1928 р. для радянської сторони складала близько 122 тис. карб., то вже у 1929 р. вони зросли до 257 тис. крб. [6].

Більш ніж двократне збільшення інвестицій свідчить не тільки про зростання обсягу робіт, але і про посилення їх інтенсивності. Підтвердження цьому є у звіті начальника розвідувального управління штабу РСЧА Берзіна від 24 грудня 1928 р. Хімічні дослідження у “Подосінках”, а потім у “Томці” дали добрі результати й продовження цих дослідів у наступному році Хімічне управління визнає доцільним. Метою цих дослідів є випробування нових приладів, і методів застосування ОР (артилерія, авіація, спеціальні газомети та ін.), а також нові способи дегазації зараженої місцевості.

Про плідність співробітництва свідчить і великий перелік випробувальних і дослідницьких робіт. У довідці про “Томку”, яку підготував Берзін для військово-політичного керівництва країни, йшла мова про те, що на 1 січня 1929 р. були випробувані цистерна для зараження місцевості, пристрій для виливання ОР з повітря, зразки дистанційних хімічних бомб, установка для наливання іприту, хімічні фугаси, що зриваються у повітрі, пристрій для дегазації, захисні костюми-протигазу, засоби лікування й профілактики іпритних уражень. Берзін рекомендував продовжувати дослідження, при цьому обумовив у договорі з німцями “можливість відмови від подальших дослідів тоді, коли ми зрозуміємо, що це необхідно” [7].

Наприкінці вересня 1928 р. полігон “Томка” відвідав генерал Бломберг. Він зробив наступний запис у своїй доповіді: „Обладнання налагоджене і функціонує добре. Радянські спеціалісти мають підвищену цікавість до випробувань. З ними було оформлено протокол про подальше будівництво об'єкта й розширення випробувань. Випробування можливі на широкій базі”.

З німецької сторони випробуваннями керував досвідчений генерал Трепнер. Завдяки йому на “Томці” став створюватись дослідний інститут. У перші два роки спільні дослідження у галузі хімічного озброєння проводились досить успішно і в цілому виправдовували виділені на них кошти (до кінця 1928 р. для цих цілей було витрачено близько 1 млн марок). Але вже на початку 1929 р. темпи й ефективність робіт, на думку радянської сторони, знизилась. Висновок про наявність такого зниження мав досить суб'єктивний характер, оскільки ВІХІМУ штабу РСЧА вважало, що інтенсивність і об'єми випробувань повинні зростати кожен рік, але на практиці таке буває не завжди. З іншого боку, були й об'єктивні причини, які знижували продуктивність дослідницької роботи – це і недостатня технічна оснащеність, і прорахунки у попередніх розробках, і дефекти виробів. Ворошилов відкрито сказав про ці проблеми під час переговорів із ген. Хаммерштейном і звернувся з проханням, про посилення й удосконалення технічної бази інституту. Про передачу радянській стороні нової апаратури... Інакше існування інституту стає проблематичним [8].

Крім того, до радянських керівників доходили чутки про те, що німці нібито ведуть повдвійну гру, тобто чудово технічно обладнують свою лабораторію у Німеччині, а на “Томку” звертають все менше й менше уваги. Ці чутки доповнювалися доповідями радянських спеціалістів, які деякий час перебували у Німеччині, знайомилися там з військово-технічними дослідженнями.

У своєму звіті Хаммерштейн делікатно обійшов усі ці проблеми, хоча і визнав, що деякі дослідження (особливо з дистанційною вибухівкою) не призвели до бажаних результатів. Прохання про поставки нової апаратури було ним чомно відхилене, тому що, за словами Хаммерштейна, “усе, що ми маємо, - усе це знаходиться у Томці”. Правда, він визнав, що у Німеччині ведуться лабораторні дослідження із синтезу нових ОР, але їх результати були засекречені. “Як тільки будуть отримані результати, то їх обов'язково передадуть на “Томку”. У нас немає приводу приховувати перед Червоною армією наші досягнення” [9]. Не ставлячи під сумнів слова Хаммерштейна, слід відмітити, що результати цих дослідів до радянської сторони так і не надійшли і майже до 1933 р. під час випробувань використовували вже відомі отруйні речовини.

Небажання німецької сторони ділитися своїми таємницями проявилось саме у тій галузі, в якій найбільше було зацікавлене ВІХІМУ, - розробка й випробування нових ОР і засоби захисту від них.

Єдиний, з ким змогли домовитися про поставки відповідного обладнання для виробництва нових ОР, була фірма Штольценберга. Після тривалих переговорів він погодився надати апаратуру для виробництва фосгену. Але і це було зроблено з урахуванням того, що виробництво отруйної речовини вже не було новим. Крім того, тодішній начальник управління озброєння рейхсверу генерал Людвіг, середній куратор усіх військово-хімічних розробок, вважав, що Радянський Союз на той час за характеристикою своєї військової промисловості досі знаходяться на тій стадії розвитку, на якій перебував ще у 1914 р. З урахуванням поступового розвитку конструкторської думки, поставка в СРСР застарілого військово-хімічного обладнання не викликала у рейхсвері істотних побоювань.

Останньою спробою спонукати німців до продуктивної співпраці у розробках і випробуваннях ОР стала бесіда Ворошилова з начальником генерального штабу рейхсверу генералом Вільгельмом Адамом, який відвідав наркомом у жовтні 1931 р. Ворошилов поставив питання руба: “Ми надали Вам (тобто німцям) можливість пра-

щувати як ніде у світі над дослідними хімічними розробками, ви давайте нам конкретну матеріальну компенсацію - у вигляді дослідних результатів. Давайте на "Томку" більше обладнання й усяких засобів" [10].

Адам виправдовував пасивність німецьких хіміків на об'єкті „Томка” тим, що промисловість Німеччини мало цікавиться цією справою. Він відхилив наполегливі пропозиції радянського керівництва, про передачу радянській стороні нового газу. Генерал Адам запевнив наркома: “Не вірте, у нас нема ніякого нового газу, наша задача у галузі хімії – зробити іприт тактично більш стійким. І не більше!” [11].

Але, не дивлячись на відсутність у німців бажання або можливості для розширення і поглиблення спільної праці, у радянської сторони справи в цій сфері йшли не так вже й погано, особливо якщо урахувати, що їй довелося почати практично з нуля, оскільки в СРСР заводи з виготовлення бойових хімічних речовин безнадійно застаріли, а ті 400000 хімснарядів, які збереглися після Першої світової війни, мали погану рецептуру. Поступово хімічна промисловість в СРСР, хоча і з деякими затримками, розвивалась. Якщо в середині 20-х років був закладений перший завод із виробництва отруйних газів (“Берсолъ”), то у 1931 р. їх було вже чотири: Бердянський (іприт), Черноречье, Рубіжна (фосген, дифосген), Угрешський (хлор).

Значно поповнився й арсенал хімічної зброї. Так, у проекті постанови Ради Праці й Оборони “Про стан військово-хімічної справи” за травень 1931 р., мова йшла про те, що в артилерії у наявності було 420 000 нових боеприпасів, заряджених іпритом, фосгеном і дифосгеном, і 400 000 старих хімснарядів підлягали перезарядженню. Були успішно випробувані дистанційні хімічні снаряди і нові підривачі до них. На озброєнні авіації знаходились 8- і 32- кілограмові осколково-хімічні бомби, зарядженні іпритом (для забруднення місцевості) і 8-кілограмові осколково-хімічні бомби, зарядженні хлорацетофеном (для ураження живої сили ворога). Станом на 1 травня 1931 р. у наявності було 7.600 8-кілограмових бомб. До кінця року планувалось прийняти на озброєння 50- і 100-кілограмові хімічні бомби дистанційної дії (іприт), курящі (арсини) і ударні короткочасної дії (фосген). Мали також 75 комплектів виливних авіаційних приладів ВАП-4 і до кінця року планували поставити ще 1000 таких комплектів. Для зарядження хімічних боеприпасів були побудовані 2 розливні станції із загальним обсягом виробництва більше 5 млн снарядів і бомб на рік [12].

У 1930 р. і першій половині 1931 р. в Червоній армії було проведено ряд великих хімічних випробувань, на яких вивчали й удосконалювали засоби хімічної війни: іпритні й осколково-хімічні снаряди, отруйні дими. На усіх цих випробуваннях перевіряли протигазу різних конструкцій.

Хімічні війська РСЧА у 1931 р. складались з 5 батальйонів. Для них військово-хімічною службою Червоної армії тільки у 1930 р. були випробувані і передані на озброєння отруйно-димні шашки, димові шашки, ранцевий прилад для отруєння, фільтр для воєнних точок.

Радянські військові, які перебували на початку 30-х років у Німеччині, відзначали, що рейхсвер паралельно підтримував зв'язки з іншими країнами. Німці активно співробітничали із заводами Швеції, Голландії, Іспанії. Деякі офіцери мали доступ до Єджевського арсеналу в Америці для вивчення хімічної справи, а генерал Хайе, наприклад, знайомився з військовими установами США під час відрядження восени 1927 р. В Англії представники німецьких військових кіл були присутніми на авіаційних і танкових маневрах.

Головною умовою продовження спільних експериментів ВХУ висували умову: доставити на “Томку” нові, більш стійкі, ефективні за своєю дією отруйні речовини із забезпеченням доступу до них радянських спеціалістів. Але німці не поспішали реагувати на ці умови. Внаслідок цього весною 1933 р. постало питання про згортання роботи на об'єкті “Томка” за ініціативою Москви.

Проте після напружених переговорів за участю Боккельберта, Фішмана, нач. штабу хімічних військ РСЧА Рохінсона сторони все ж домовилися про проведення експериментів у Шіханах, цього разу тільки впродовж 2-х місяців (вересень – листопад 1933 р.). Але з цього нічого не вийшло і тому контакти в хімічній галузі довелося згорнути. Ліквідація об'єкту “Томка” закінчилася 15 серпня 1933 р.

Усі будівлі станції з німецьким обладнанням, станками, лабораторіями та іншим обладнанням безоплатно перейшли до ВХУ РСЧА. Їх вартість оцінювалась у 50 тис. крб. золотом.

Майно, яке німці залишили, пішло на розвиток колишнього об'єкта “Томка” у Шіханах, який став Центральним військовим хімічним полігоном Радянської Армії.

Співробітництво РСЧА і рейхсверу у військово-хімічних розробках завершилося, але воно не могло не мати певних наслідків.

У 1935 р. в Німеччині з'явився 105-мм хімічний гладкоствольний міномет “Стокса 35” із бойовим комплектом мін до нього. За ним послідував більш сучасний міномет “40” здатний стріляти димовими, хімічними і фугасними мінами, вагою 11,5 кг кожна і швидкострільністю 8-10 пострілів за хвилину. Досягненням німців став шестиствольний міномет калібру 158,5 мм, який стріляв реактивними мінами.

Отже, незважаючи на непослідовність і суперечливість майже десятирічного періоду співробітництва РСЧА і рейхсверу з розробки ОР і засобів захисту від них, радянська сторона отримала від нього певну користь. В основному вона полягала у тому, що вивчення німецького досвіду служило певним орієнтиром у самостійній розробці ОР, засобів захисту, а також в організаційних питаннях.

Примітки

¹ Російський державний військовий архів – (далі РДВА). - Ф. 33987 – Оп. 3 – Од. зб. 375 – Арк. 110.

² РДВА. - ф.33987 – оп. 3 – спр. 295 – арк. 21.

³ Там само. – Арк. 25-27.

⁴ Там само. – Арк. 27.

⁵ Там само. – Од.зб. 115 – Арк. 21.

⁶ Там само. – Од.зб. 295 – Арк. 30, 32.

⁷ Там само. – Арк. 78-79.

⁸ Там само. – Арк. 11.

⁹ Там само. – Арк. 12.

¹⁰ Бойцов В.В. Секретные лаборатории рейхсвера в СССР // Армия. – 1992. - № 3-4 - С. 70.

¹¹ Там само.

¹² РДВА. – Ф. 4– Оп.1– Од.зб. 1259 – Арк. 49.

Людмила ПРИГОДСЬКА
(м. Київ)

Нацистська політика в галузі освіти та виховання (30-ті – 40-ві рр. ХХ ст.)

У статті висвітлюється нацистське бачення майбутнього німецької молоді, основні реформи в середній і вищій школах, їх реалізація, аналізується значення змін освітньої та виховної політики для досягнення основної мети нацистів – світового панування.

Lюдмила PRIGODSKA (Kyiv) Nazi policy of education (30th – 40th of the XX century)

Nazi vision for the future of the German youth, basic reforms in secondary and higher schools, their realization are stated in the article. The value of education policy changes for achievement of primary purpose of nazis – world domination are analysed in the article.

Історія Німеччини в нацистській період завжди привертала та продовжує привертати увагу дослідників. Проте окремі аспекти формування та функціонування тоталітарної нацистської системи поки-що не знайшли комплексного висвітлення у вітчизняній історіографії. Це проблеми освітньої та виховної політики проводирів Третього рейху.

Проблеми сутності нацистської політики щодо молоді були підняті в дослідженнях радянської історичної школи, проте увага в них акцентувалась не на аналізі співвідношення політичних цілей і методів їх реалізації нацистською державою в освітній галузі, і тим більше, не на аналізі конкретних форм, яких внаслідок діяльності нацистської влади набула система освіти та виховання, адже це могло навести на небажані асоціації з радянською моделлю. Радянські дослідження зосереджувались на викритті хижачької суті нацистської політики. Так А. Ососков, аналізуючи і “Mein Kampf”, і промови прибічників Гітлера, викриває всю хижачку суть освіти нацистів, хоч аналіз було зроблено у відповідності до ідеологічних настанов та конкретного історичного світогляду.

Вже в пострадянський час потреба більш науково об’єктивного, ідеологічно неупередженого аналізу історії Німеччини в нацистської епохи призвела до більш широкого фактологічного висвітлення цього періоду. Так зокрема, колективом російських авторів (гол. ред. С. Воропаєв) було укладено “Енциклопедію III Рейха” [3], де можемо знайти чимало фактів, що відображують заходи нацистського керівництва Німеччини в сфері освіти і виховання. До аналізу позитивних і негативних наслідків у реформуванні освіти Німеччини при нацистах звертається російський дослідник О. Пленков. У своїх працях він доводить суперечливість результатів освітньої політики в нацистській державі для здійснення основної мети.

Маємо зауважити, що серед сучасних українських істориків найбільший інтерес викликають проблеми політичного, економічного та військового розвитку Німеччини у міжвоєнний період. Саме цим проблемам присвячені дослідження В. Газіна та О. Шевченка.

Окремим напрямом дослідження стало висвітлення роботи організацій нацистської молоді – Гітлерюгенд. Йому присвячені праці Г. Кноппа, де розповідається про історію і методи роботи в ГЮ – дитячої фашистської організації, покликаної виховувати нову керуючу касту всесвітнього рейху, про політичні школи для виховання гауляйтерів та інших вищих керівників НСДАП, СС, вермахту, та О. Давлєтова, який аналізує еволюцію розвитку молодіжної організації, моделює власні схеми професійної кар’єри пересічного німця. Висновки автора ілюструють всеохоплюваність і всебічність молодіжної політики нацистів.

У тоталітарному суспільстві, як показує практика, виховання відіграє величезну роль – воно повинно створювати та зміцнювати основу тоталітарної системи. Одним із завдань виховання є проблема формування “нової людини”, не просто відданої чи лояльної до режиму, а яка буде його складовою і не мислитиме свого існування поза тоталітарним устроєм. Тому процесам виховання та навчання надається величезне значення в ідеологічній концепції розбудови нової держави, що активно впроваджувалися на практиці. Саме на дітей та молодь, як на